

Advies van de Adviesraad Gender en Ontwikkeling (ARGO) over de nieuwe strategienota 'Landbouw en Voedselzekerheid' van de DGD

Deze nota van de Adviesraad Gender en Ontwikkeling wil het mainstreamen van de dimensie van gendergelijkheid in de toekomstige strategie van de DGD op het gebied van landbouw en voedselzekerheid ondersteunen en wil ervoor zorgen dat er rekening wordt gehouden met de specifieke noden en prioriteiten van vrouwen op het platteland.

1. Inleiding

01. Dit advies beroept zich op de wet betreffende de Belgische Ontwikkelingssamenwerking¹ van 2013, die de mensenrechtenbenadering omschrijft als een van zijn basisprincipes, en de wet van 2007 over *gender mainstreaming*², die de Belgische ontwikkelingssamenwerking verplichten om de genderdimensie op transversale wijze te integreren in al haar interventies, en dus ook op het gebied van landbouw. Daarnaast omschrijft de strategienota 'Gender in de Belgische Ontwikkelingssamenwerking' van 2016 voedselzekerheid, de toegang tot natuurlijke rijkdommen en de economische *empowerment* van vrouwen als een van de prioritaire krachtlijnen voor de interventies van de Belgische ontwikkelingssamenwerking op het gebied van gender³.
02. De Adviesraad Gender en Ontwikkeling ondersteunt het standpunt van de Coalitie tegen de Honger van april 2016 over de nieuwe strategie⁴, met name de noodzaak om steun te bieden aan de familiale landbouw en de agro-ecologie, voor zover die modellen rekening houden met de rechten van vrouwen en voor zover vrouwen deel nemen aan de beslissingen. **Om die reden willen wij in deze nota benadrukken dat het belangrijk is om specifiek rekening te houden met de noden van vrouwen en de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen op het platteland.**

2. Context

2.1 Overwegingen:

03. In veel landen **liggen vrouwen** door hun rol in de teelt van voedingsgewassen en groente **aan de basis van de voedsel- en voedingszekerheid van de bevolking in het Zuiden**. Zij zijn actief in

¹ http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2013031906&table_name=wet

² Wet van 12 januari 2007 over *gender mainstreaming*, strekkende tot controle op de toepassing van de resoluties van de Wereldvrouwenconferentie van Peking van september 1995 en tot integratie van de genderdimensie in het geheel van de federale beleidslijnen http://igvm-iefh.belgium.be/sites/default/files/downloads/Wet_gender_%20mainstreaming.pdf.

³ <http://diplomatie.belgium.be/sites/default/files/downloads/Gender-in-de-Belgische-Ontwikkelingssamenwerking.pdf>

⁴ Beschikbaar op <http://www.coalitioncontrelafaim.be/wp-content/uploads/2016/04/20160415-r%C3%A9action-PASA-CCF-note-strat%C3%A9gique-agriculture-et-s%C3%A9curit%C3%A9-alimentaire-VF.pdf>

de landbouw, de (vooral kleinschalige) veeteelt, de verwerking van producten uit de landbouw, de veeteelt (vlees, kaas, huiden) en de visserij. Die rol is nog veel te vaak onzichtbaar, hoewel vrouwen volgens de FAO in sommige landen van het Zuiden 80% van het voedsel produceren⁵ en ook een doorslaggevende rol spelen in het beheer van de natuurlijke rijkdommen, het behoud van de biodiversiteit, de voedselvoorziening van de gezinnen en het beheer van de middelen van de gemeenschap.

04. Er bestaat nog altijd ongelijkheid en discriminatie van vrouwen wat betreft de **toegang tot en de zeggenschap over de natuurlijke rijkdommen** en de productiemiddelen, de toegang tot kennis, tot opleiding, tot financiële diensten en tot technologische innovatie⁶.
05. Binnen het gezin wordt **het voedsel** nog altijd niet gelijk **verdeeld**, noch wat kwaliteit als wat kwantiteit betreft, en het gebeurt nog te vaak dat vrouwen als laatsten de restjes opeten.
06. Vrouwen zijn niet voldoende vertegenwoordigd in de **machtsstructuren** van de staat en de verenigingen (bv.: de instanties voor waterbeheer, waar de gronden van vrouwen bij de waterbedeling meestal als laatste worden geïrrigeerd).
07. In een **context waarin de agro-industrie een grote bloei kent en de mannen emigreren** naar de grote landbouwbedrijven, nemen de vrouwen een extra werklast op zich in een boerenlandbouw die minder waard wordt geacht en waarin niet wordt geïnvesteerd; waarin de vervrouwelijking van de landbouw veeleer 'de vervrouwelijking van het overleven' wordt omdat de overlevingslandbouw een 'verlengstuk wordt van hun huishoudelijk werk en van hun verantwoordelijkheid voor de voeding van het gezin', waardoor hun levensomstandigheden en het milieu er steeds verder op achteruitgaan⁷.
08. De bedrijven uit de agro-industrie maken te vaak misbruik van de situatie van vrouwen die bereid zijn om een te lage vergoeding, slechte arbeidsvoorwaarden en geringe sociale bescherming te aanvaarden om zowel economische als symbolische redenen die verband houden met de aantrekkingskracht en het aanzien van betaald werk. Op die manier worden zij herleid tot echte bronnen van 'concurrentievoordeel'⁸.
09. De **inbeslagname van gronden** heeft rampzalige gevolgen voor de situatie van vrouwen op het platteland (geen toegang tot grond, lichamelijk geweld en onveiligheid laaien weer op, hun taken en hun takenlast nemen toe doordat de gronden verder weg liggen, de landbouwgrond voor het kweken van groente vergiftigd is of doordat de mannen zijn geëmigreerd)⁹.
10. Het **geweld** op vrouwen en de vele gevolgen daarvan (kwetsuren, ziekten als hiv,...) hebben een verwoestende impact voor de landbouw en de voedselzekerheid omdat zij het werkvermogen, de productiviteit en de bestaansmiddelen van de vrouwen verminderen, doordat veel slachtoffers en overlevenden van geweld worden gestigmatiseerd en uitgesloten van gemeenschapsactiviteiten, waardoor de bestaansmiddelen nog meer achteruitgaan en de kwetsbaarheid voor geweld verder toeneemt¹⁰.

⁵ <http://www.fao.org/docrep/x0233f/x0233f02.htm>.

⁶ Volgens de FAO bezitten vrouwen slechts 2% van de grond en zijn zij samen met de kinderen de eerste slachtoffers van ondervoeding, ook al zouden vrouwen het aantal mensen dat honger lijdt op aarde met 12% tot 17% kunnen laten dalen als zij toegang zouden hebben tot dezelfde productiemiddelen als de mannen.

⁷ Entraide et Fraternité, "Féminisation de l'agriculture ou féminisation de la survie?", 2016 https://www.entraide.be/IMG/pdf/feminisation_de_l_agriculture_ou_feminisation_de_la_survie_version_web.pdf

⁸ *Ibidem*

⁹ Entraide et Fraternité, "Analyse. Qui sème la patate récolte la souveraineté alimentaire", juni 2014, https://www.entraide.be/IMG/pdf/analyse_juin_pages-final.pdf

¹⁰ IASC, Global Protection Cluster, 2015, "Food security and agriculture: Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery".

2.2 Conclusies

11. De meeste vrouwen op het platteland staan dagelijks voor allerlei uitdagingen en bovendien ook nog voor de uitdaging om te strijden tegen de klimaatopwarming. Dit betekent niet alleen een schending van de rechten van vrouwen, maar het tast ook voorgoed hun autonomie aan. Het beperkt ook de doeltreffendheid van de internationale inspanningen voor honger- en armoedebestrijding uit de nieuwe Agenda 2030 van de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen, waarin de uitdagingen op het vlak van voedsel- en voedingszekerheid een essentiële rol spelen. De acties van de Belgische ontwikkelingssamenwerking op het gebied van landbouw en voedselzekerheid hebben er dus alle belang bij om de kloof tussen vrouwen en mannen te dichten, want anders bestaat het gevaar dat zij niets of zelfs het tegenovergestelde bereiken¹¹.

3. Aanbevelingen

3.1 Voor de inleiding van de Strategienota landbouw en voedselzekerheid

12. Alle interventies van de toekomstige strategie moeten gebeuren conform de vrouwenrechten, zoals die vermeld staan in het *Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie tegenover vrouwen (CEDAW)*¹², de resoluties van de Algemene Vergadering over het recht op voedsel¹³, de goedgekeurde conclusies van de zesenvijftigste¹⁴ en zestigste sessie¹⁵ van de Commissie over de Status van de Vrouw en de Resolutie van het Europees Parlement over de 'Nieuwe Alliantie voor voedselzekerheid en voeding' van 7 juni 2016¹⁶.
13. De **voedingstoestand van vrouwen verbeteren en hun vermogen om die van hun kinderen te verbeteren** door voeding, met een genderdimensie, op te nemen als transversale krachtlijn in de nieuwe Strategienota landbouw en voedselzekerheid. Daartoe moet de nota:
 - voorzien dat elk project van de Belgische ontwikkelingssamenwerking in verband met landbouw en voedselzekerheid wordt onderworpen aan een analyse van de voedingsimpact voor de verschillende leden van het gezin en vooral voor de vrouwen;
 - bindende regels opstellen in verband met de betrokkenheid van de privésector bij programma's voor het bestrijden van ondervoeding;
 - bijzondere aandacht besteden aan de dimensie van de geschiktheid van voedsel maar ook van het gebruik van voedsel en in het bijzonder de verdeling van voedsel over de verschillende leden van het gezin.
14. Een **transversale genderbenadering hanteren in de nieuwe strategie voor landbouw en voedselzekerheid**. Concreet betekent dit:
 - in de Strategienota landbouw en voedselzekerheid duidelijk aangeven dat de genderdimensie op transversale wijze in aanmerking zal worden genomen in alle acties

¹¹ FAO, "A tool for gender-sensitive agriculture and rural development policy and programme formulation", 2013 <http://www.fao.org/docrep/017/i3153e/i3153e.pdf>

¹² Goedgekeurd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 18 december 1979 <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/fconvention.htm>

¹³ Waaronder de resolutie goedgekeurd op 18 december 2009 http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/159&Lang=F

¹⁴ http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2012/27

¹⁵ http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2016/27

¹⁶ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2016-0247+0+DOC+PDF+V0//FR>

- die vermeld staan in de nota en op specifieke wijze met betrekking tot de rechten en steun aan de *empowerment* van vrouwen;
- in de nota de actiedomeinen aanduiden waarin de situatie van vrouwen op het platteland bijzonder nadelig is in vergelijking met die van mannen (bv.: hervormingen, toegang tot eigendom, irrigatie van grond, ...) en aangeven dat er rekening zal worden gehouden met de genderdimensie in de acties en engagementen in dat verband;
 - in de nota aangeven dat statistieken opgesplitst naar gender zullen worden ingezameld en gebruikt voor de planning, de uitvoering en de opvolging van het beleid en de acties die vermeld staan in de nota.

3.2 Voor de multilaterale en de bilaterale samenwerking

15. **Via de passende kanalen (ministerie van Justitie, voor de Vrouw of Gender, Onderwijs, ...) steun bieden aan de nationale overheidsinstanties die banden hebben met de organisaties van de civiele samenleving om:**
- wetten die gelijke eigendomsrechten toekennen aan vrouwen en mannen **goed te keuren, toe te passen en de opvolging ervan te verzekeren**, en met name zorgen voor meer gelijkheid in de wetten met betrekking tot erfrecht, de toegang tot en de zeggenschap over rijkdommen;
 - de toegang tot een **kwaliteitsvolle openbare dienstverlening** (gezondheid, onderwijs, water, ...) te versterken, onder andere door het opzetten van sanitaire programma's, voor toegang tot drinkbaar water en latrines (in verschillende vormen, waaronder droogtoiletten);
 - **een beleid** voor te stellen en uit te voeren **ter ondersteuning van de familiale landbouw en de agro-ecologie, dat rekening houdt met de specifieke noden van vrouwen** en ook ter ondersteuning van de artisanale visvangst, gericht op de familiale en nationale consumptie.

3.3 Voor alle kanalen van de hulp

16. De **toegang van vrouwen bevorderen tot een kwaliteitsvolle basisvorming** en ook tot de **nieuwe technologieën**, die hen in staat stellen om hun capaciteiten te versterken, en ook een beleid ontwikkelen op het gebied van milieu-educatie.
17. Het **model van de familiale landbouw en de agro-ecologie**¹⁷ met een genderdimensie bevorderen en ondersteunen:
- **de gezamenlijke verantwoordelijkheid van vrouwen en mannen promoten en bevorderen**, zowel bij de reproductieve taken binnen het gezin (bv.: het delen van de verantwoordelijkheid voor voedsel- en voedingszekerheid voor elk lid van de familie) als in de openbare ruimte (delen van verantwoordelijkheid binnen politieke of landbouworganisaties, boerenorganisaties, beheer van de natuurlijke rijkdommen, ...);

¹⁷ Zie de publicatie van Le Monde selon les femmes, "Agroécologie, plaidoyer pour une perspective de genre. Lutte contre la malnutrition et pour une souveraineté alimentaire", 2014 <http://www.mondefemmes.be/pdf/mf-r-p15web.pdf>.

- ervoor zorgen dat er een **daadwerkelijke en systematische raadpleging** komt van de basisgemeenschappen en vooral van de vrouwen, in elke fase van de projectcyclus van projecten voor landbouwontwikkeling;
- de vrouwen in de landbouw, de veeteelt en de verwerking van producten en vooral visserijproducten, ondersteunen met concrete oplossingen die beantwoorden aan hun noden, ook op het gebied van veiligheid, in de hele **productieketen**, zodat ze kunnen genieten van de bekomen middelen en deelnemen aan de beslissingsbevoegdheid in de verschillende fasen van de productie;
- de strijd aanbinden tegen de onzekere situatie van de arbeidsters in de landbouw (dalende lonen, slechte arbeidsomstandigheden en rechtenschendingen, weinig of geen toegang tot sociale bescherming) opdat zij op waardige wijze kunnen werken en leven;
- **een diversifiëring van de middelen van bestaan** aanmoedigen via steun aan methoden van solidaire economie¹⁸ die worden ontwikkeld door de vrouwen met het oog op meer voedselzekerheid (diversifiëring van inkomstenbronnen: nieuwe productie ontwikkelen, zadenbanken opzetten, landbouw- en visserijproducten verwerken, banden ontwikkelen tussen de stad en het platteland door de verkoop van producten).

18. De **toegang van vrouwen tot de lokale, regionale en internationale markten** mogelijk maken. Enerzijds moeten vrouwen middelen krijgen zodat zij hun productie rechtstreeks kunnen verkopen op de markten waar de beste prijzen worden geboden (dit vergt het bevorderen van de toegang tot vervoer, huisvesting, verkoopruimte, enz.¹⁹) en anderzijds moeten zij ook toegang hebben tot informatie over de prijzen (de nieuwe technologieën en de digitale media zijn interessante instrumenten die real time-informatie verstrekken over de evolutie van de prijzen van de producten op de verschillende markten). De opleiding van vrouwen en ook hun toegang tot die nieuwe communicatie- en informatietechnologieën is onontbeerlijk en kan gebeuren via applicaties op mobiele telefoons.

19. **Nieuwe landbouwtechnieken promoten die toepasbaar zijn in de stad**, zoals permacultuur, etage-teelt, kleinschalige veeteelt, enz. De stadslandbouw is immers in volle ontwikkeling en heeft vooral betrekking op de tuinbouw, die in de praktijk vooral in de handen van vrouwen is. Deze landbouw speelt een belangrijke rol voor een evenwichtig voedingspatroon voor gezinnen in de stad.

20. **Een fysiek veilige omgeving verzekeren** zodat vrouwen hun taken als producente, bedrijfsleidster, beheerster, verwerkster, handelaarster, enz. kunnen opnemen. Dat betekent onder andere rekening houden met de risico's voor de fysieke veiligheid bij activiteiten in verband met voedsel (bv.: afstanden en wegen voor landbouw- en veeteeltactiviteiten, enz.)²⁰ en indien nodig voldoende en passende veiligheidsmaatregelen voorzien.

3.4. Indirecte hulp

21. **Onderzoek bevorderen en financieren:**

¹⁸ Vrouwen zijn sterk aanwezig in economische groepen of andere organisaties die al dan niet met geld werken en die vormen van solidariteit ontwikkelen.

¹⁹ In bepaalde landen mogen zij hun productie niet verkopen en moeten zij werken via mannelijke tussenpersonen (dat geldt voor bepaalde producten, zoals bijvoorbeeld groot- of kleinvee).

²⁰ IASC, Global Protection Cluster, 2015, "Food security and agriculture: Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery".

- waarbij 'universitaire' **kennis wordt gekruist** met de traditionele kennis van vrouwen en mannen, het behoud van de biodiversiteit, planten en remedies, maar ook de bescherming van zaaigoed en hun intellectueel eigendom²¹ ;
- dat zich baseert op **statistische gegevens opgesplitst volgens geslacht** (met name door financiële steun te verlenen aan instituten voor statistiek voor het verzamelen van genderspecifieke gegevens).

22. **Boeren- en vrouwenorganisaties ondersteunen met financiële hulp en capaciteitsopbouw om hun positie in onderhandelingen te versterken**, door steun te verlenen aan hun toegang tot de besluitvorming in de machtsstructuren bij zowel overheidsinstanties als bij gemengde boerenorganisaties.

23. Steun verlenen aan de **sensibilisering van alle betrokken actoren** (opiniemakers zoals de radio, plaatselijke, religieuze en traditionele autoriteiten, vrouwen, meisjes, mannen, jongens, ...) voor de rechten van vrouwen en mannen, waarbij hun essentiële bijdrage aan de voedsel- en voedingszekerheid van gezinnen en gemeenschappen naar waarde wordt geschat.

Sophie Charlier
Voorzitster

Maggi Pope
Vicevoorzitster

Advies van de Adviesraad Gender en Ontwikkeling (met als leden CNCD – Opération 11.11.11, Koepel van de Vlaamse Noord-Zuidbeweging - 11.11.11, Le Monde selon les Femmes, Oxfam-Solidariteit, de Franstalige Vrouwenraad van België, de Vrouwenraad, het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, de Universiteit van Luik, de Universiteit van Leuven, de Universiteit van Gent en de Universiteit van Hasselt). Met bijdragen van Entraide et Fraternité en Aide au Développement Gembloux.

²¹ Le Monde selon les Femmes, Plaidoyer pour le genre dans l'agriculture et la souveraineté alimentaire, Brussel, 2011 (<http://www.mondefemmes.be/pdf/recherche-plaidoyer/mf-r-p10.pdf>)